

RODINA A RODIČOVSTVÍ V INDIVIDUALIZOVANÉ SPOLEČNOSTI / Radka Dudová, Marta Vohlídalová

Soudobé modernizované a individualizované společnosti se vesměs potýkají s otázkou sociální soudržnosti – v době, kdy je stále větší důraz kladen na individuum a kdy tradiční formy sociálního života zakládající sociální kohezi mizí či prodělávají zásadní změny. Jednou ze základních institucí garantujících sociální a kulturní soudržnost je rodina, která tradičně zajišťovala strukturaci soukromého života jednotlivců a byla základním kamenem sociálního řádu a společenské reprodukce. Právě tato instituce prodělává v posledních padesáti letech, v České republice i v ostatních modernizovaných společnostech, natolik zásadní transformaci, že se objevuje otázka, zda lze ještě o rodině v tradičním smyslu vůbec hovořit. Aktivita žen na pracovním trhu, ústup významu instituce manželství a rozšíření nesezdaných soužití, rostoucí počet rozvodů a potažmo neúplných rodin, odkládání rodičovství a zvyšující se podíl lidí žijících bez partnera jsou nejviditelnějšími důsledky těchto změn. Rodina se stala terčem mnoha odborných, ale i mnoha ideologických debat, proto také zahraniční badatelé namísto o sociologii rodiny raději hovoří o sociologii soukromého života (Kaufmann 1999: 78).

Individualizace společnosti

Teze, podle které je současná společnost stále více společností individuí, není novou teorií. V určité podobě se s ní setkáváme již u sociologických autorů 19. století, například u K. Marxe, G. Simmela či F. Tönniese. Největší vliv měla pravděpodobně formulace tohoto problému u E. Durkheima. Současní autoři, zabývající se problematikou individualizace společnosti, si vesměs kladou základní otázku: čím je v individualizované společnosti zajištěna sociální integrace a koheze? Hrozí nebezpečí, že lidská společnost přestane fungovat jako vnitřně provázaný celek a rozpadne se na nekonečný počet individuí, která se budou starat a zajímat jen sama o sebe? Jak mohou v tomto typu společnosti lidé žít společně jedni s druhými?

V pojetí německého sociologa Ulricha Becka je individualizace procesem, který provází dva protikladné aspekty. Na jedné straně je jevem nesporně pozitivním, protože znamená vyvázání jednotlivce z předem definovaných pravidel a povinností a vzestup jeho osobní svobody v rozhodování. Namísto předem dané normy nebo předem daných sociálních rolí je každá nová situace vyjednávaná mezi individui. Na druhé straně však skrze proces individualizace člověk ztrácí své pevné zakotvení a vnitřní stabilitu, a jeho život se tak stává v mnoha směrech složitější. Cítí tíhu vlastní zodpovědnosti za sebe sama, z toho, že se neustále musí rozhodovat mezi mnoha řešeními, a musí tak na sebe brát mnoho rizik. (Beck, Gernsheim 1995: 4–5)

Francouzský sociolog François de Singly stejně jako U. Beck ukazuje, že současná společnost je oproti společ-

nostem minulým stále více individualizovaná. Člověk žije a je vnímán stále více jako individuum, vyvázané ze skupin a komunit, které je v minulosti pevně určovaly; je stále více autonomní a nezávislý na těchto skupinách (Singly 2000a, 2000b, 2003). Výsledkem je diskuse o krizi sociálních vazeb, o které se hovoří již od 19. století, přičemž sociologie jako věda vznikla právě v důsledku těchto tázání. Lidé v současnosti touží stále více po svobodě, odmítají být uzavřeni do jasně definovaných rolí, sociálních pozic a očekávání. Navíc v průběhu druhé poloviny 20. století se individualizace začíná dotýkat všech osob tvořících společnost, zatímco dříve byla rezervována pouze mužům, individualizovanými jedinci se nyní stávají i ženy a v posledním období tak začínají být vnímány i děti. Rozšiřování trhů, globalizace a mondializace přináší rozšíření západního typu individualizace do vzdálených oblastí.

François de Singly ale nesohlasí s Beckovým termínem „riziková společnost“, označujícím negativní rysy tohoto vývoje. Riziko totiž není totéž co nejistota. Zatímco U. Beck klade na stejnou rovinu vnější rizika, jako například nukleární nebezpečí či ohrožení životního prostředí, a „rizika“ osobního života – nestabilitu a fragilizaci manželství a partnerství, podle Singlyho je vhodnější tuto druhou oblast označit termínem „nejistota“. Nestabilita v osobním životě na jedné straně znamená riziko, na straně druhé zároveň vypovídá o osobní svobodě individuí. Individualizaci je nutno hodnotit jako pozitivní i negativní zároveň. Na kolektivní úrovni je individualismus kritizován a zavrhován, jelikož znamená oslabení jednoty a integrity společnosti, na osobní úrovni je ale hodnocen pozitivně a málokdo si dnes dokáže představit prožít svůj osobní život bez možnosti svobodné volby. Návrat k tradičním strukturám společenského a soukromého života již dnes podle F. de Singlyho není možný, jelikož jedinci, kteří dnešní společnost tvoří, jsou naprosto odlišní od těch, ze kterých se skládala v minulosti. I když si přejeme, aby vazby, držící společnost pohromadě, byly pevné, svoboda je dnes vnímána jako vyšší hodnota než stabilita.

Singly odmítá na jedné straně jak liberalistickou představu individua vyvázaného ze všech vztahů, tak na druhé straně model jedince plně zakořeněného v komunitě, která cele určuje jeho život. Současný individualismus je podle něj „individualismem vztahovým“, lidé stále žijí ve vazbách s ostatními (na osobní rovině tyto vazby představuje hlavně láska a přátelství, na kolektivní rovině různé asociace). Tyto vazby jsou ale volitelné a zrušitelné, křehkosti a nejistotě se tedy nelze vyhnout. Individualizace neznamená, že by lidé toužili po samotě; chtějí mít ale větší počet různých vazeb a sociálních příslušností zároveň namísto jedné jediné, která by plně určovala jejich život. Mylně bychom se pak mohli domnívat, že sociální vazby se zeslabují; ve skutečnosti se

multiplikují. Každá sama o sobě je sice slabší než pokud by byla vazbou jedinou, ale pohromadě udržují integritu společnosti i individua. Podmínkou je svoboda a rovnost všech individuí pohybovat se v různých sociálních světech.

Rodina v individualizované společnosti

V minulosti byla tradiční jednotkou, která zajišťovala integraci a reprodukci společnosti, rodina. Právě tato instituce ale v průběhu individualizace doznala natolik zásadních změn, že se již více než sto let hovoří o její krizi a rozpadu. Pokud rodina již nezajišťuje úlohu „základu společnosti“, nastupují jiné vztahy a instituce na její místo?

Nejprve je třeba si uvědomit, že model rodiny, který v současné době mnozí laici i někteří odborníci oplakávají a diskutují o jeho krizi a který se v obecném diskurzu jeví jako „přirozený“, tedy nukleární rodina složená z obou biologických rodičů a jejich dětí, v níž muž je v první řadě „živitелеm“ a žena pečuje o děti a domácnost, je ve skutečnosti model existující ne příliš dlouhou dobu a je charakteristický zejména pro 19. století. Emil Durkheim ukázal, že právě tento typ rodinného uspořádání již sám o sobě je jedním z výsledků postupující individualizace.

K zásadním změnám v organizaci rodinného života došlo v první polovině 20. století, kdy se poprvé silně prosazuje požadavek lásky mezi manželi jako podmínka k založení rodiny. Rodina nabývá formu nukleární rodiny, v níž je manželství založené na vzájemné lásce a kde panuje silná dělba rolí a práce mezi mužem a ženou. Šťastná rodina jako celek garantuje štěstí každého ze svých členů. Výsledkem této fáze je mimo jiné babyboom, ke kterému v západních zemích došlo v 50. letech – lidé vstupují do manželství mladí a mají děti z lásky. Od 60. let 20. století je logika lásky v rodině ještě více posílena. Manželé by spolu měli zůstat, jen pokud se milují. Hlavní povinností rodičů je věnovat dětem lásku a pozornost. Pozice muže a ženy se zrovnoprávňují se vstupem žen do zaměstnání. Cílem již není rodina jako taková, ale jednotlivá individua, která ji tvoří, což vede k mnohým legislativním a praktickým změnám, například právní usnadnění a množství rozvodů či zrušení institutu „otcovské autority“. „Rodina se stává soukromým prostorem, jenž má sloužit jednotlivcům.“ (Singly 2001a: 8) Cílem tohoto typu rodiny je umožnit individualizaci všem svým členům, a proto je tolik nestabilní. Současná rodina již není ekonomickou jednotkou, ale je založena na sdílení emocí. Je svazkem mezi dvěma svobodnými individui, kteří se dohadují na konkrétní podobě rodiny a vztahu. Chybí předem daný vzor či model určující, co je to rodina, mateřství, otcovství, jaké role má kdo zastávat. A právě fakt, že manželství záleží pouze na emocích a na dohodě mezi partnery, ho činí tolik zranitelným, nestabilním a zrušitelným (Beck, Beck-Gernsheim 1995: 50–64). K hlavním důsledkům těchto změn patří snížení porodnosti (odkládání porodů do pozdějšího věku a omezení jejich četnosti), vznik či rozšíření alternativních forem rodinného života (nesezdaná soužití, singles a dobrovolná bezdětnost, děti narozené mimo manželství, rozvody a znovusložené rodiny).

Přestože se nestabilita manželského života stává terčem mnoha i dobře míněných kritik, je pravděpodobně nezbytnou daní za svobodu, které by dnes byl málokdo ochoten se osobně zříct. Partnerský pár dnes znamená dvě osoby, které jsou spolu, jelikož se tak samy rozhodly a že jim to poskytuje uspokojení. Podle F. de Singlyho představuje láska v současných společnostech hlavní vzor sociální vazby. Musí být založená na svobodné volbě partnera, a právě touto svobodou je dána křehkost této vazby. Stejně tak ve veřejném životě je nestabilita demokratických politických uspořádání dána právě svobodou volby politických reprezentantů (Singly 2003: 15–17).

Postavení a role dítěte v individualizované společnosti

Vztah k dítěti prošel v posledních několika stoletích zásadním vývojem s tím, jak se vyvíjela i moderní rodina. Podle francouzského historika Philippa Ariése (1973) jsou city k dětem a k rodině veskrze moderní, dětství bylo objeveno teprve nedávno, zatímco v minulosti bylo toto období života téměř ignorováno. Rodina sice existovala jako skutečnost, ale nebyla chápána jako morální či sentimentální hodnota. Teprve postupně začínala být dětem věnována zvláštní pozornost a vznikl cit pro rodinu, zaměřený na děti a jejich výchovu. Aries ukázal, že na západě docházelo postupně k soustředování pozornosti na dítě, rodina spatřovala v dětech stále větší hodnotu a zaměřovala na ně své zdroje, říká výslovně, že dítě se v rodině stalo „králem“. Tento vývoj se stupňoval až do 70. let 20. století, kdy vzniklo hnutí za emancipaci žen a došlo k posílení ideologie lásky v partnerském vztahu. Od té doby není již centrální pouze blaho dítěte a blaho rodiny jako celku, ale individuální blaho každého aktéra v rodině, tedy i žen – matek, které se do této doby obětovaly pro ostatní členy rodiny. Podle konzervativních názorů tento vývoj ohrožuje zájem dětí, jelikož děti jsou odsunuty na druhou kolej (například v případě rozvodu či ženské pracovní aktivity). Francouzský sociolog François de Singly ale poukazuje na to, že tato teze nebyla velkými kvantitativními šetřeními prokázána – tam, kde se rodina nejvíce rozpadá, konkrétně ve Skandinávii, nejsou děti nejnešťastnější (Singly 2000c: 79). Podle jeho mínění mohou být individuální zájmy v rodině sladěny tak, aby si neprotiřečily a aby se vzájemně neomezovaly. Výchova dětí v současné rodině si totiž klade dva cíle: prvním cílem je úspěch ve škole, potažmo v životě, v zaměstnání; druhým cílem je osobní rozvoj dítěte, seberealizace; konstrukce identity dítěte tak, aby z něj vyrostlo autonomní, nezávislé a autentické individuum, které bude v harmonii se sebou samým a se světem a dokáže využívat své skryté zdroje. Druhý cíl souvisí právě s růstem individualizace ve společnosti a s novými hodnotami, které tato individualizace přináší. Výchova má směřovat k rozvoji osobnosti dítěte, jeho naplnění a vnitřní pohodě, konstrukci jeho osobní identity v souladu s jeho vnitřním Já a s jeho skrytými zdroji. Tento druhý cíl ale vyžaduje jiné rodiče, než jsme byli zvyklí: vyžaduje spokojené a vyrovnané jednotlivce, ne představitele daných rolí či

statusů. Zaměstnanost žen a rozvod v principu nebrání pohodě dětí, ale tím, že umožňují svobodu, nezávislost a seberealizaci žen, umožňují jejich matkám skutečně naslouchat svým dětem a být jim příkladem při vytváření jejich identity.

Ulrich Beck a Elisabeth Beck-Gernsheim poukazují na to, že ačkoliv se v současnosti v západních zemích rodí stále méně dětí (proces úpadku porodnosti byl nastartován už v 60. letech), dítě nebylo nikdy důležitější než právě v dnes. Skrze dítě totiž dochází k uspokojování především emocionálních potřeb jejich rodičů. Motivace k tomu mít dítě je spojována s touhou po zakořenění, dodání smysluplnosti života, po pocitech štěstí a vytvoření pevného citového pouta. (Beck, Beck-Gernsheim 1995: 105) V situaci, kdy je láska mezi mužem a ženou tolik křehká a nestabilní, se stává právě dítě objektem dlouhodobé a hluboké lásky rodičů. Dítě je totiž od narození vztaženo k rodiči a jeho vztah k němu není jen výsledek nějaké zrušitelné dohody. Tento vztah je tak logicky mnohem pevnější, než všechny ostatní vztahy (72).

„Čím méně dětí, tím vyšší zodpovědnost, tím vyšší práva má dítě, tím spíše pár zvažuje, zda si dítě pořídí“ (108). Rodičovství se stává stále zodpovědnějším úkolem. Rodiče jsou povinni milovat své dítě a udělat maximum pro jeho rozvoj. V prostředí naší industriální společnosti je to pak zpravidla žena, která se musí pro dítě obětovat. Časem se však objeví dilema – čím více času věnuje dítěti, tím méně času má na partnera. Partnerský vztah se tak dostává na vedlejší kolej a dítě spíše, než aby partnery spojovalo, je rozděluje. Párem dnešních dnů se tak stává spíše právě matka a dítě (73).

Závěr

Individualizace společnosti je proces, který probíhá kontinuálně již několik století. K jeho důsledkům patří narůstání odlišnosti mezi jedinci, prosazování jejich individuálních zájmů na úkor zájmů kolektivních a zejména nárůst prostoru pro svobodná rozhodnutí a volby. Svoboda nutně vytváří nejistotu a nejistota je mnohdy interpretována jako riziko a ohrožení. Přesto je tento proces nevratný, i když by si mnozí jeho kritici přáli opak. Je třeba jej vnímat v celé

jeho komplexitě a sociologicky analyzovat jak jeho negativní, tak pozitivní stránky. Současní lidé usilují o autonomii a nezávislost, ale přitom si dále přejí žít společně s ostatními, jelikož je potřebují k tomu, aby mohli být sami sebou. Dobrovolné milostné a citové vztahy nabývají zásadní důležitosti a stávají se hlavním vzorem sociální vazby v současné společnosti, nesmí ale ohrozit možnost individua být autentický a autonomní. Ve shodě s požadavkem Françoise de Singly je tedy nutné najít nějaký způsob, jak být „společně svobodní“, a to i v rodině a stále více i ve vztahu mezi rodiči a dětmi.

Literatura:

- Ariès, P. 1973. *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris: Seuil.
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Durkheim, E. 1975. „La famille conjugale“. Pp. 35–49 in: *Textes III*. Paris: Minuit.
- Kaufmann, J.C. 1999. *La femme seule et le Princ charmant*. Paris: Nathan.
- Singly, F. de 2000a. *Le soi, le couple et la famille*. Paris: Nathan.
- Singly, F. de 2000b. *Libres ensemble. L'individualisme dans la vie commune*. Paris: Nathan.
- Singly, F. de 2000c. „La place de l'enfant dans la famille contemporaine“. Pp. 66–82 in Pourtois, J. P., Desnet, H. *Le parent éducateur*. Paris: PUF.
- Singly, F. de (ed.) 2001a. *Etre soi parmi les autres*. Paris: L'Harmattan.
- Singly, F. de 2003. *Les uns avec les autres*. Paris: Armand Colin.

Radka Dudová pracuje v oddělení Gender & sociologie SOÚ AV ČR. Ve své odborné práci se zaměřuje na problematiku změn současné rodinné instituce a vzniku nových modelů soukromého života.

Marta Vohlídalová se podílí na činnosti oddělení a je studentkou magisterského programu sociologie na FSV UK.

RODINA A RODIČOVSTVÍ V KŘESŤANSTVÍ A ISLÁMU / Olga Nešporová

Rodina není jen důsledkem lidské přirozenosti (tj. biologické a fyziologické stránky člověka), nýbrž je, jak soudí německý historik a sociolog Ernst Troeltsch, „kulturním útvarem“, který spojuje lidskou přirozenost s určitými „kulturními hodnotami“¹. Obecně kulturní poměry jsou velmi důležitým prvkem, který hraje klíčovou roli ve formování rodiny. Samozřejmě že kultura je do značné míry ovlivňována náboženstvím, což platí nejen ve společnostech tradičních, ale rovněž ve společnostech moderních. I v dnešní moderní společnosti hrají náboženské normy stále svoji

roli, a to dokonce i ve společnostech do značné míry sekularizovaných, jakou je ta naše. Často jsou to normy, o jejichž původu mnozí jedinci neuvažují, a považují je prostě za samozřejmé a správné. Žijeme zkrátka ve společnosti, jejíž minulost byla po staletí spjata s křesťanskou vírou, a i přesto, že si to nemusíme uvědomovat, stále sdílíme mnohé hodnoty a normy s tímto náboženským okruhem. Ještě výrazněji se náboženské normy uplatňují ve společnostech muslimských, kde nedošlo k tak výraznému vyloučení náboženství z veřejného života.